

Kaçarlar Döneminde Şiir Ve Nesirin Gelişmesi

The Development Of Poetry And Prose In The Qajars' Epoch

Dr. Öğr. Üyesi **Gülner Ağig Ceferzade**

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nizami Gencevi adına Milli Azerbaycan Edebiyatı Müzesi, Bakı, Azerbaycan

ÖZET

Kaçarlar Hanedanlığı Azerbaycan halkının Devlet geleneklerinin oluşması ve gelişmesinde önemli rol oynayan köklü kabilelerden biridir. Bu neslin korkmaz ve asil oğulları harb tarihimizin şerefli sayfalarını yazmış, yetenekli ve zeki temsilcileri, 19. yüzyılın edebi-kültürel çevresinin zenginleşmesinde, yarattığı eserlerle büyük rol oynamışlar. Feth Ali Şah (hak. yıl. 1212-1250/1797-1834) ve Nasireddin Şah (hak. yıl. 1264-1313/1848-1896) gibi Kaçar hükümdarları hem de şiirler yazmışlar. Feth Ali Şah'ın evlatları ve torunları arasında, sayısız yetenek ve derin bilgiye sahip şairler ve yazarlar olmuştur. Feth Ali Şah özellikle , Kaçar hanedanı şahzadelerinin edebi ruh içindeki eğitimine önem veriyordu. Mükemmel şiir derslerinde ustalaşan şahzadeler gençlik yıllarından şiir yazmaya ilgi gösterirdiler. Kaçar şahzadeleri arasından birçok şair ortaya çıktı ve Kaçar sarayının tarihçisi Rzakuli Han Hidayat, "Mecma-ul-füseha" eserinde Kaçar Hanedanına mensup otuz iki şairden bahs etmiş ve yaratıcılığında örnekler vermiştir.

Kaçar Hanedanlığına ait çok sayıda şair ve yazar bu dönemin edebi simasının ana temsilcileridir. Onların edebi mirasları hanedanın tarihi geçmişini, tanınmış devlet adamlarının siyasal faaliyetlerini ve İran ve Kafkasya tarihi ile ilgili birçok siyasi olayları incelemede önemli kaynaklardır.

Kaçar prenslerinin eserleri arasında Mahmud Mîrzâ'nın "Tarih-i Sahipkıranı", "Merat-i Muhammedi" ve "Safinat ul-Mahmud", Cahangir Mîrzâ'nın "Tarih-i Nou", Bahman Mîrzâ'nın "Tazkire-i Muhammedşahi", Farhad Mîrzâ'nın "Cam-i cem", "Sefername", Celaleddin Mîrzâ'nın "Name-i Hüsrevan", Ahmet Mîrzâ Ezöduddulla'nın "Tarih-i Ezödi", Nadir Mîrzâ'nın "Tarih ve coğrafya-i Darüsselteneye-Tebriz", İmamkulu Mîrzâ'nın "Nasebname-i il-i Kaçar" tarihi önem taşıyan eserlerdir.

Kaçar şahzadelerinden Muhammedbağır Mîrzâ Hüsrevi Kirmanşahi (1229-1298/1850-1919) İran'da ilk roman yazarı ve tarihi romanın kurucusudur. 1288/1909 yılın'da yazdığı romanı "Şems ve Tuğra", Hülakü Hanın gelini ve Fars Atabek Sad ibn Ebubekr'in kızı Abeş Hatun'ın egemenlik süresindeki olaylardan ve 13. yüzyılda İran'ın Moğollar tarafından istilasından bahseder. Bu roman, sanatsal-tarihsel Fars edebiyatında ilk teşebbüs olarak kabul edilir ve edebiyat eleştirmenleri tarafından yüksek değerlendirilir.

On dokuzuncu yüzyılda İran topraklarındaki edebi-kültürel ilerleme, Kafkasya, ayrıca Kuzey Azerbaycandan etkilenmiş, bu ilerleme sürecinde, Kaçar Hanedanlığından olan yazarlar ve şairler başarılı olmuşlar.

Anahtar Kelimeler: Kaçar Hanedanlığı, 19. yüzyıl, şairler, edebi çevre.

ABSTRACT

The Kajar dynasty is one of the well-established tribes that played an important role in the founding and development of statehood traditions of the Azerbaijani people. The fearless and noble sons of this dynasty created the honorable pages on the history of military and their talented and intelligent representatives played a major role in the enrichment of the literary-cultural environment of the 19th century. Kajar rulers such as Fath Ali Shah (r. 1212-1250/1797-1834) and Nasireddin Shah (r. 1264-1313/1848-1896) both wrote poems. Among the sons and grandchildren of Feth Ali Shah, there were plenty of talented and intelligent poets and writers.

Feth Ali Shah was especially interested in the literary soul of the Kajar dynasty princes. The prinses who mastered at the perfect poetry classes showed interest in writing poems from their youth years. Many poets were appeared from the Kajar's dynasty and the historian of the Kajars' court Rzakulu Khan Hidayat mentioned thirty-two Kajars' poets in his book "Macma-ul-fusaha" ve and gave examples of their poems.

Numerous poets and writers belonging to the Kajar dynasty are the main representatives of the literary personality in this period. Their literary heritage are important sources for analysing the history of the Kajars'dynasty, the political activities of outstanding statesmen, and many political events related to the history of Iran and the Caucasus.

Among the works of the Qajar princes are Mahmud Mîrzâ's "History of Sakhîbkîran", "Merate-Muhammedi" and "Safinat ul-Mahmud", Jahangîr Mîrzâ's "The New History", Bahman Mîrzâ's "Tazkireyi-Muhammedshahi", Farhad Mîrzâ's "Jami-jam", "Sefername", Jeleddin Mîrzâ's "Nameyi-Khosrovan", Ahmet Mîrzâ Ezoduddulla's "Tarixe-Ezodi", Nadîr Mîrzâ's "History and geography-Darussaltaneye-Tabriz", Imamkulu Mîrzâ's "Nasebnameye-ile-Kajar" are the works of historical importance.

One of the Kajar princes Muhammedbaghîr Mîrzâ Khosrovi Kirmanşahi (1850-1919) was the first novelist and the founder of the historical novel in Iran. His novel "Shams and Tughra" which he wrote in 1909, talks about the events during the reign of Abesh Hatun who was daughter-in-law of Hulaki Khan's and daughter Persian Atabek Sad ibn Abubekr, and the occupation of Iran by the Mongols in the 13th century. This novel is considered the first attempt in literary-historical Persian literature and is highly regarded by literary critics.

In the nineteenth century, literary-cultural progress in Iranian territory was influenced by the Caucasus, as well as Northern Azerbaijan, and writers and poets from the Kajar dynasty were succeeded in this progress.

Keywords: Kajars dynasty, 19th century, poets, Literary environment.

1.GİRİŞ

Kaçar Hanedanı, Azerbaycan halkının devlet geleneklerinin oluşumunda ve gelişiminde önemli rol taşıyan köklü kabilelerden biridir. Bu kabilenin korkmaz ve cesur oğulları harb tarihimizin şanlı sayfalarında isimlerini ebedileştirmişlerse, yetenekli ve zeki temsilcileri 19. yüzyılın edebi-kültürel çevresinin zenginleşmesinde büyük rol oynamışlar. Kaçar hanedanının kurucusu Aka Muhammed Han Kaçar, 1193/1779'dan itibaren uzun süren savaşların ardından, nihayet 1209/1795'te İran'da tarihi Azerbaycan topraklarını da içeren büyük ve güçlü bir devlet kurdu. Onun yönetimi kısa sürdü ve 1211/1797'de Karabağın Şuşa kendin'de öldürüldü. Aka Muhammed Han'dan sonra kendi vasiyetine uygun, yeğeni Baba Han Feth Ali Şah Kaçar (1212-1250/1797-1834) saltanat tahtına sahip çıktı. Amcasının aksine, Feth Ali Şah memleketin kültürel hayatına daha fazla ilgi duyuyor ve Avrupa ve Rusya ile ilişki kurma yolunda ilk adımları atıyor. Feth Ali Şah hem de, kendisinden geriye zengin bir edebi miras bırakmış yetenekli bir şairdi ve "Hâkân" mahlasını kullanarak güzel şiirler yazardı. Onun şairliye olan sevgisi sayesinde sarayda kızgın bir edebi çevre meydana çıkmıştır. Kaçar hanedanlığının, hüküm sürdüğü birbuçuk asır boyunca bu neslin temsilçilerinin Doğu edebiyatına olan katkısı, Feth Ali Şah'ın yaratıcılığıyla bitmemiştir. Neredeyse hepsi, Feth Ali Şah'ın oğul ve kızları olan Kaçar prensleri sırasından pek çok iyi yetenek ve derin bilgiye sahip birçok şair ve yazar çıkmıştır.

Kaynaklar şimdiye kadar Feth Ali Şah'ın, çok büyük haremhanesine ait olan kadınlarının ve çocuklarının kesin sayısını belirleyememiş, tezkire ve salnamelerde farklı rakamlar gösterilmiştir. Tanınmış İngiliz oryantalisti E. Braun'un onu "evlatperest şah" olarak adlandırması tesadüf değildir. Kaçar sarayının müteber tarihçilerinden Mîrzâ Fezlullah Haveri Şirazi ve Muhammed Taki Han Sipîhr, onun çocuklarının sayılarının 260 olduğunu söylüyorlar. Çocuklarından 159 kişi Feth Ali Şah'ın sağlığında hayatını kaybetmiş, 57 tanesi erkek, 46 tanesi kız çocuğu kalmıştır. Hayatta kalan oğulları ile birlikte, Feth Ali Şah'ın oğulları ve torunlarının sayısı 780'i geçmiştir. (Şirazi Haveri, 1380/2001: 970; Sipîhr, 1377/1999: 532)

Muhammed Taki Han Sipîhr, Şah'ın ölümünden 21 yıl sonra 1855' yılında onun soyundan gelenlerin sayısının on bini aştığını düşünüyor. (Sipîhr, 1377/1999: 522) Batı ülkelerinin İran tarihini inceleyen bilim insanları bu rakamları dünya tarihinde inanılmaz faktörler olarak görüyorlar. (Curzon, 1892:514)

Böylece, 37 yıl ve 8 ay saltanat sürmüş, 62 yaşında vefat etmiş olan Feth Ali Şah Kovanlı-Kaçar (1191-1250/1772-1834), sayısız evliliklerinin sonucu olarak 169 eşinden 57 oğul sahibi olmuştur. Feth Ali Şah evlatları'nın edebi ruhta yetişmesine özellikle dikkat ediyordu. Sürekli geçirilen şiir derslerinde ustalaşan prensler gençlik yıllarından şiir yazmaya istekliydiler.Yapılan araştırmalara

göre, “Yedi Kaçar hükümdarından dördü, edebiyatla ilgileriyle birlikte, şiir de yazmıştır, bu dört padişah Feth Ali Şah, Nasireddin Şah, Muhammed Ali Şah ve Ahmed Şah Kaçar olmuştur.” (Tecrübekar, 1995:36) Kaçar sarayının tarihçileri, Abd ul-Rezzak Beg Dünbüli, Fazil Han Garrusi, Mîrzâ Fezlullah Haveri Şirazi ve Rizakuli Han Hidayet, onlarla şiir yazan Kaçar prenslerinden bahsetmişler. Bunların arasında, Muhammed Ali Mîrzâ Devletşah “Devlet”, Muhammedkuli Mîrzâ Mülkara “Hüsrevi”, Muhammed Veli Mîrzâ “Vali”, Hasanali Mîrzâ Şücaüssaltana, “Şikeste”, Muhammed Taki Mîrzâ “Şövket”, Alinağı Mîrzâ Rükneddevle “Vala”, Şeyh Ali Mîrzâ “Şapur”, Alişah Zilli Sultan “Adil”, Mahmud Mîrzâ “Mahmud”, Haydarkuli Mîrzâ “Haver”, Humayun Mîrzâ “Heşmat”, Allahverdi Mîrzâ “Beyza”, Melik İrec Mîrzâ “İnsaf”, Cahanshah Mîrzâ “Cahan”, Abdulla Mîrzâ “Dara”, İmamverdi Mîrzâ “Daver”, Muhammed Riza Mîrzâ “Efser”, Övrenç Mîrzâ “Övrenç”, Celaladdin Mîrzâ “Celal” mahlasları ile şiirler yazmışlar. Rizakuli Han Hidayet “Mecma’ el-fuseha” tezkiresinde Kaçar hanedanına mensup otuz iki şairin tercüme-yi-halini açıklamış ve yaratıcılığına ait örnekler vermiştir.

2. NASİREDDİN ŞAH KAÇAR

Nasireddin Şah Kaçar (1264-1313/1831-1896), Kaçar hanedanının dördüncü padişahıdır. O, Feth Ali Şah Kaçar’ın torunu Muhammed Şah’ın dördüncü oğlu idi ve annesi Mehdi Uliya Melik Cahan hanım idi. Nasireddin Şah’ın tam elli yıla kadar (13.09.1848-30.04.1896) devam eden saltanatı döneminde İran’ın edebi, kültür ve sanat alemine ilgi göstermiştir. O, gençliğini Tebriz’de geçirdiğinde, “Lalabaşı” olarak bilinen ünlü bir yazar ve şair olan Rizakuli Han Hidayet (1217-1288/1800-1871) tarafından eğitilmiş ve onun edebi zevkinin oluşumunda Hidayet’in önemli rolü olmuştur. Nasireddin Şah gençlik yıllarından “Nasir” mahlası ile kalbi okşayan şiirler yazırdı. Onun da selefi Feth Ali Şah gibi mükemmel şiir divanı basılmıştı. Nasireddin Şah ulu babası gibi şairleri destekliyordu, Kaçar devrinin en ünlü şair ve yazarları onun zamanında yaşamışlardır.

Nasireddin Şah’ın baş veziri Mîrzâ Taki Han Emir Kebir’in (1222-1267/ /1807-1852) yönetimi döneminde saraydaki medhiyye şairlerine çok fazla ilgi gösterilmedi ve hatta saraya gelmeleri engellendi. Ancak Emir Kebir’in görevden alınmasından sonra şairler ve yazarlar saraya akın ettiler. Nasireddin Şah, babası Feth Ali Şah gibi, sarayda şiir meclislerini düzenleyerek, şairlere ve yazarlara destek ve kaygı gösterirdi. Nasireddin Şah’ın elli yıllık hakimiyet süresi boyunca 19. yüzyılın Furuğî Bistami, Ka’ani Şirazi, Süruş İsfahani ve Yağma Candağı, Mahmud Han Melik el-şu’ara, Fethulla Han Şiybani gibi Fars şiirine değerli katkılarda bulunan ünlü figürler yetişmişlerdi. Nasireddin Şah’ın hakkında bilgi verenler onun şiir dışında müzik, hattatlık ve resim yapma sanatına ilgi gösterdiğini ve boş zamanlarını bu sanatlarla uğraşarak geçirdiğini yazmışlar. (Nasireddin Şah, 1378/1999: 61)

Şiir yazmak Nasireddin Şah’ın en sevdiği meslek olmuştur. Nitekim Feth Ali Şah Kaçar, Fars şiirinin Safevîler devrinden beri sönmüş çırağını yaktıysa, Nasireddin Şah, bu çırağın ışığını etrafa yaymayı başardı. Genel olarak, 19. yüzyılda edebiyatın, özellikle şiirin gelişiminin, bu iki Kaçar hükümdarının adıyla ilgili olduğunu söylemek gerekmektedir. Nasireddin Şah, selefi Feth Ali Şah gibi şiir ve şairlere şefkat ve saygı duyan bir insandı. Şiirinlerinden birinde, bir padişahın asıl mesleğinin şehirlere ve ülkeleri fethetmek ve idare etmek olduğu gerektiği sürede, yanı sıra hem kılıç ve hem de kalem sahibi olmasını şöyle beyan ediyor:

هم مرد سیف باشم و هم مرد قلم
در بزم عیش و نوش حریف سبک قدم
آن هم در مصاف قلم هم چو پور زال
رخش آوردم ز کاغذ و شمشیر از قلم

(Nasireddin Şah, 1378/1999: 152)

Ben hem kılıç, hem de kalem sahibiyim,
Şenlik meclisinde ayaklarım hafiftir.

Kalemin önünde Zal’ın oğlu gibi

Kağıt parçasından Rahşi (Rüstemin atı)ve kalemden kılıç getirdim.

Nasireddin Şah’ın hacmi çok da büyük olmayan şiir divanı, kaside, gazel, kit’a, muhammes ve müfrîd (tek) beyitlerden oluşuyor. Kasideleri dini konularla, bilhassa İmam Hüseyin ve diğer

Kerbela şehitleri ile ilgili mersiyelelerdir, gazelleri daha çok geleneksel muhabbet konusundadır. Nasireddin Şah gazellerinde, lirik şiirin sultanı Hafız'ın tarzı duyulmaktadır. Onun şiir divanında Doğu tasavvuf ekolünün şiir geleneklerinden yararlanarak yazdığı gazelleri mevcuttur. Böyle irfani unsurlarla zengin gazellerden biri Hafız'ın:

ساقی به نور باده برافروز جام ما مطرب بگو که کار جهان شد به کام ما
(Hafiz, 1388/2009:4)

Saki, badenin nuru ilə ışıklandır bizim piyalemizi,
Mütrip söyle ki, cihanın işi bizim istediğimiz gibi oldu.
beyiti ile başlayan gazelini taklit ederek aşağıdaki gazeli söylemiştir:

ساقی بیار باده گلگون برای ما تا بگذرد ز چرخ برین جای پای ما
(Nasireddin Şah, 1378/1999: 139)

Saki, gül renkli badeni bize getir,
Ta ki, uca felekden ayağımızın izi geçsin.
Füruği Bistami Nasireddin Şahın bu gazelini tazmin ederek aynı veznə və kafiye ile nazme çekmiş
və aşağıdaki beyitle böyle bitirmiştir:

شاهها غزل شاه مرا کرده غزل خوان این فیض من از نطق سخن گوی تو دارم
(Füruği, 1381/2002: 435)

Ey şah, şah'ın gazeli beni gazelhan yaptı,
Bu zevk bana senin konuşan dilinden nasip oldu.

Nasireddin Şah'ın Farsça, Arapça, Fransızca ve biraz da İngilizce bildiği konusunda bilgilere rast geliyoruz. Azerbaycan türkçesinde yazdığı şiirleri bu dili iyi bir şekilde bildiğine şüphe duymuyoruz. Çünkü birçok Kaçar hanedanına mensup olan şahzadeler Güney Azerbaycanın baş kenti Tebriz'de büyüdü, eğitildi ve Farsça gibi Türkçeyi de öğrendiler. Onun divanında bulduğumuz Türkçe mersiye bunu ispatlıyor. Belki de Nasireddin Şah'ın Türkçe yazdığı şiirlerinin sayısı çok fazla olmuştur, ancak zaman geçince kaybolmuştur. Bu beyitle başlayan aşağıdaki Türkçe şiiri ile şehit İmam Hüseyin'e hitap etmiştir:

Koydum kadem İman Hüseyin'in revakına,
Düştü gönül tevaf etmek iştihakına.

(Nasireddin Şah, 1378/1999: 133)

Nasireddin Şahın Hazret Ali hakkında yazmış olduğu 18 beyitlik Türkçe şiiri olduğunu Seyyid Azim Şirvani 1883 yılında tamamladığı tezkiresinde sunmaktadır. (Musalı, 2018: 155)

Nasireddin Şah'ın şiir divanının dışında nesir eserleri de var. İç ve dış seyahat izlenimlerini yansıtan birkaç sefernameler yazmıştı. O, üç kez Avrupa seyahatına çıkmış, aynı zamanda İranın şehirlerini de kaç kere ziyaret etmiştir. Nesir eserlerinde kullandığı dil ve üslup basit ve anlaşıkılı idi. Şairlik ve ressamlık gibi yetenekleri, onun nesir eserlerinin sanatsal bir biçimde yazılmasını belirlemiştir. Gezileri, özellikle Avrupa'ya yaptığı seyahatları hakkında yazdığı üç sefername, İran tarihçiliğinin batı ülkelerine ait olan değerli coğrafi-tarihi olgulardır. “ (Afşar, 1369/1990:98)

Fars şiirindeki edebi geri dönüş geleneklerinin en yüksek gelişme çevresi, Feth Ali Şah'ın (19. yüzyılın ilk yarısı) yönetim devri olarak kabul edilirken, nesrin basit ve aydın tarzı, Nasireddin Şah'ın ve onun zamanında (19. yüzyılın ikinci yarısı) yaşayan yazarların nesir eserleri ile oluşmuştur. Nasireddin Şah, Avrupa'ya, Kerbela, Necef'e ve Maşhad gibi kutsal mekanlara yaptığı yolculuklarını tarif eden sefernamelerden başka bir hikaye de yazmıştır. “Yaşlı ve Genç” (“Pir ve Cevan”) olarak adlandırılan bu hikaye, o dönemin yazı tarzının aksine, çok kolay ve anlaşıkılı bir dilde yazılmış ve insan yaşamının yılın mevsimleriyle karşılaştırılmasına adanmıştır. Bu hikayeyi 1874 yılında yazdığını göz önünde bulundurursak Nasireddin Şah Kaçar'ın Farsça realist nesrin ve hikaye türünün kurucusu sayılan Muhammed Ali Cemalzadedden daha önce hikaye örnekleri yarattığını tespit ediyor. (Nasireddin Şah, 1371/1992: 18]

İran tarihinde Nasireddin Şah, Avrupa ziyaretleriyle İran-Avrupa ilişkilerinin kurulmasında ve bu münasibetlerin genişlendirilmesi konusunda önemli bir rol oynamıştır. İlk defa Fransa'dan İran'a

bir fotoğraf makinesi getirdi ve ülkesini bu sanatla tanıştırdı. İran'da ilk telegrafın açılması, tramvay hattı, modern baskı teçhizatının tanıtımı, ilk Dar ül-fünunun açılması, ilk resmi Dar ül-tercüme, Nazmiyye (polis) teşkilatının kurulması, okullarda Avrupa dillerinin öğretilmesi, açık havada sinema ve benzerleri Nasireddin Şah'ın adıyla ilgilidir. Son derece dindar biri olan Nasireddin Şah, dini törenlerle ilgili yardım çalışmaları için de çok para harcıyordu. Meşhed'de İmam Rza'nın türbesinin altın direkleri de onun zamanında yapılmıştır. Büyük aydın ve yazar M. F. Ahundzade bile İran'da Milli Eğitim Bakanlığı'nın kurulmasını, Dar ül-funun'un tesis edilmesini, yeni tip baskı makinelerinin açılmasını, gazete ve dergilerin basılmasını, İran'lı öğrencilerin eğitim için Avrupa'ya gönderilmesini memnuniyetle karşılamış ve İran'ın Eğitim bakanı Emin el-mülk Paşa Han'a yazdığı mektubunda (Eylül 1868) bu şiiri şaha ulaştırmasını istemiştir:

خدایا تو این شاه درویش دوست
که آسایش خلق در ظل اوست
به توفیق و دانش زنده دار!
بسی بر سر خلق پابنده دار

İlahi sen bu fakirleri seven şahı
Ki, halkın asayişini onun sayesinde.
Uzun yıllar boyunca halkın başı üstünde tut,
Kallbini başarı ve bilikle ruhlandır!

(Ahundov, 1963:103.)

3. CELALEDDİN MİRZÂ KAÇAR

Celeddin Mîrzâ Kaçar (1242-1289/1827-1872), Feth Ali Şah'ın, Tahran'da doğan elli beşinci çocuğu, Feth Ali Şah öldüğünde sekiz yaşındaydı ve Muhammed Şah'ın zamanında sarayda iyi bir eğitim ve öğretim görmüştü. CeleddinMîrzâ'nın hayatı hakkında çok az bilgi var, kaynaklarda o daha çok yakışıklı, cömert, iyi kalpli ve hoş biri olarak hatırlanıyor. İlk gençliğini Tahran'daki Dar ül-funun'da geçiren CeleddinMîrzâ, burada Avrupalı öğretmenleri ve bilim adamları, aynı zamanda zeki öğrencilerle tanışıyor ve bu onun düşünce tarzının şekillendirilmesinde rol oynayan ilk faktörlerdendir. Kaynaklar ayrıca Celeddin Mîrzâ'nın bu şekilde Fransızcanı da öğrendiğini gösteriyor. Dar ül-funun'da geçirdiği yılları onu o kadar etkilemiş ki, kendi yazdığı üç ciltlik "Nameye Hüsrevan" eserinin ikinci ve üçüncü ciltlerini, oradaki arkadaşlarına ve öğretmenlerine sunmuştu.

CeleddinMîrzâ, Kaçar hanedanlığına ait ilk progresif düşünceli ve yenilikçilik hareketinin taraftarı olarak kabul edilir. Bununla birlikte, onun o zamandaki siyasi pozisyonu kesinlikle birmanalı şekilde karşılanmamıştı. Bunun nedeni, onun Batı kökenli frankmasson organizasyonunun bir üyesi olmasıydı. İran'daki ilk frankmasson örgütü, 1860'lardan itibaren ermeni asıllı İranlı aydın Mîrzâ Melkum Han'ın yönetiminde kuruldu ve "Feramuşhane" adı altında yarı gizli faaliyete başladı. Varlığının ilk yıllarında Mîrzâ Melkum Han ve babası Mîrzâ Yagub Han "Feramuşhane"lerin aracılığıyla Nasireddin Şah'ı siyasi reformlara dahil etmeyi amaçlıyordu. Mîrzâ Melkum Han Darülfunun öğrencilerini ve mezunlarını, özellikle de egemen hanedanın temsilcilerini bu organizasyona çekmek ve bu şekilde şah'ın güvenini kazanmak istiyordu. (Babayi, 1389/2010: 1001)

Böylece Prens CeleddinMîrzâ, "Feramuşhane" nin aktif üyelerinden ve Nasireddin Şah'ın en yakın adamlarından biri oldu ve hatta kısa bir süre şaha kişisel danışman olarak hizmet etti. Ancak, ağır ekonomik durum ve emperyalist devletlerin müdahilesinin zorlaştırdığı siyasi durum "Feramuşhane"lerin faaliyetlerini kesinlikle etkiledi ve her türlü yenilemeye karşı çıkan muhafizakar güçler böyle bir durumun ortaya çıkmasında bu tür propagandacıları suçlamaya başladılar. Muhafizakâr muhalif güçler, bu propagandacıları "babiler" denerek Mîrzâ Melkum Hanı şah'ın yanında itibarsızlaştırmayı başardılar. Sonunda, Nasireddin Şah, "Feramuşhane"lerin faaliyetlerini yasaklayan 17 Ekim 1861'de resmi bir ferman (kararname) imzaladı. Ondan sonra, "Feramuşhane"ler kısmen dağılmış ve gizli bir faaliyet tarzına dönüşmüştür. Bu dönemde, gizli toplantılarını Tahran'da CeleddinMîrzâ'nın ikamet ettiği köşkte gerçekleştirdiler. Bu

kararnamenin imzalanmasından altı ay sonra, “Feramuşhane” üyeleri bir gece ilamiye paylaştılar. Bu açıklama’da, Nasireddin Şah Mîrzâ Ağa Han Nurin’in görevinden aldırılmasında, Emir Kebir’in öldürülmesi cinayetlerinde parmağı olmasında ve şah’ın eğlence meclislerine aşırı para harcamakta suçlanırdı. Bununla, şah Celaleddin Mîrzâ’nın evine saldırma emri verdi. Şah’ın özel gardiyanları, gece ora baskın düzenledi ve “Feramuşhane”lerin son üyelerinden bazılarını tutuklayıp bir kısmını öldürdüler. Mîrzâ Melkum Han da dahil olmak üzere bir kaç kişi İran’dan ayrılmak zorunda kaldı ve “Feramuşhane”lerin faaliyetleri sona erdi. CelaleddinMîrzâ, hayatını kurtarmak için Reyde Şah Abdul-azim camisinde saklanıyordu. Sonuçta, Nasireddin Şah, onu Kaçar ailesine mensup olduğunu dikkate alarak affetti. (Emanet, 1378/1999:43)

Bu olaylardan sonra, CelaleddinMîrzâ bir daha politikaya geri dönmedi ve sakin yaşamayı tercih etti. Ayrıca, 19. yüzyılın sonlarında İran padişahlarının tarihi hakkında “Nameye-Hüsrevan” adlı üç ciltli eserini yazdı.

CelaleddinMîrzâ’nın hayatının son yıllarında, Doğu’nun en büyük düşünürü Mîrzâ Fetali Ahundzade ile tanışa bilmiş ve ona büyük bir saygı ve sempati duymuştu. M. F. Ahundzade’in Doğu’da otuz yıldan fazla bir sürede alfabe reformunu uygulamak için çalıştığını ve bu amaca ulaşmak için İran ve Osmanlı devletleri’nin birçok üst düzey yetkilisine hitap ettiğini biliyoruz. Düzenli olarak mektuplaştığı bu kişilikler arasında Kaçar hanedanına ait olan Hacı Ferhad Mîrzâ ve CelaleddinMîrzâ da bulunmaktadır. M. F. Ahundzade ve CelaleddinMîrzâ’nın birbirlerine yazdığı mektupların dördü CelaleddinMîrzâ’ya, altı tanesi Mîrzâ Feth Ali’ye aittir. Ne yazık ki, 1870’lerin sonlarında onların kısa süren tanışması ve dostluğu, prensin ölümü ile sona erdi. Celaleddin Mîrzâ’nın 43, 44 veya 45 yaşında öldüğü ve ölüm tarihinin kaynaklarda farklı olduğu (1249, 1250 və 1251/1870, 1871 ve 1872) bilinmektedir. Mîrzâ Feth Ali Ahundzade yazdığı otobiyografisinde böyle yazırdı: ““Kemaleddevle mektupları”nı yazmakla kendime birçok arkadaş ve meslektaş buldum. Bunlardan biri Feth Ali Shah Kaçar’ın oğlu CelaleddinMîrzâ idi. O da beni sonsuzadek kendine arkadaş sayırdı ve benimle mektuplaşırdı. Ne yazık ki, bu tüm güzel niteliklerle ve ahlaki değerlere sahip olan CelaleddinMîrzâ ile dostluğumun uzun süre devam etmesi amansız ecel yüzünden imkansız oldu. Alinasabli prens1870’de genç yaşta bu dünyaya veda etti. “ (Ahundov, 1988: 271)

M. F. Ahundzade, CelaleddinMîrzâ’ya, ilk cevap mektubunda böyle yazıyordu: “Kitabınız (“Nameye-Hüsrevan”) özellikle o yüzden taktirelayıktır ki, yazılarınızda tamamen Farsça’dan Arapça kelimeleri çıkarmışsınız. Hazreti-eşrefiniz, dünyadaki en tatlı dillerden olan Farsça’yı Arapça’nın kaba kelimelerinden muaf tutmuşsunuz. Ayrıca ben de ulusumuzu Arap alfabesinin esaretinden kurtarmaya çalışıyorum. Keşke, başkaları da sizin gibi yapa ve dilimizi Arap dilinin istilasından kurtarsaydı. Keşke, üçüncü bir kişi de bulunsaydı ve insanları Arapların getirdiği birçok kötü alışkanlıktan kurtarmaya kalksaydı. Bu Araplar, binlerce yıllık tarihimize adil devletimizi zayıflattılar ve yer yüzünün cenneti sayılan vatanımızı harabalığa çevirip bizi küçük düşürülmeye ve sefaletle maruz kalmağa ve köle haline bıraktılar. Keşke, bizi bu durumdan kurtarması için böyle bir insan bulunaydı. Ancak benim doğal düşünceme zıtt olan peygamberlik yolu ile değil, felsefe ve bilim yolu ile bulunaydı.” (Ahundov, 1988: 211)

CelaleddinMîrzâ’nın zamanının en büyük aydını ve yazarı olan M. F. Ahundzade’nin hakkında ne kadar iyi fikirde olması, onun kendi tarafından İran’ın Tiflis’teki Konsülü Mîrzâ Yusuf Han Müsteşar el-devle’ye yazdığı mektuptan açıkça görülüyor. Prens bu yazıda Rusya’da iki büyük bilim adamının bulunduğunu, bunlardan birinin Mîrzâ Kazım Bey, diğerinin Tiflis’te Mîrzâ Feth Ali olduğunu vurguluyor. Mektuptan şahzadenin “Nameye-Hüsrevan” adlı üç ciltli kitabını M. F. Ahundzade’ye gönderdiği belli oluyor. Ahundzade de ayrıca kendi “Temsilat” adlı komediler toplusunu CelaleddinMîrzâya göndermiş ve ondan bu toplunu Farsça’ya çevirmesine yardım etmesini istemişti. (Ahundov, 1988:219)

Tüm hayatı boyunca kalbi vatan sevgisi ile alışan M. F. Ahundzade, böyle yurtsever ve eğitimli genç ile tanışmış olmaktan mutluluk ve gurur duyuyor. O, böyle açık göz gençlerin sayesinde İranlıların cehalet ve hurafat zincirlerini kırabileceklerine ve istibdattan kurtulacaklarına inanıyordu.

CeleddinMîrzâ “Celali” mahlası ile şiirler yazan yetenekli bir şairdi. R. Hidayet “Mecma ül-füseha”da onun şiirlerinden örnekler verdi. İşte bu onlardan biri:

سر بلندی چند پستی خوشترست
نیستی ما را ز هستی خوشترست

هوشیاری چیست مستی خوشترست
حاصل هستی چو آخر نیستی ست

(Hidayet, 1991: 85-83)

Ayıklık nedir, sarhoşluk daha hoştur,
Kafa yüksekliyi ne kadar, rezillik daha hoşdur.
Varlığın sonucu çünkü sonda yohluktur,
Bizim için yokluk varlıktan daha hoştur.

4. FERHAT MÎRZÂ KAÇAR

Ferhat Mîrzâ Kaçar (1233-130/1818-1888), veliaht Abbas Mîrzâ Kaçar'ın oğludur, Kirman'da doğmuştur. Farhat Mîrzâ mükemmel bir saray eğitimi almış ve takma adı “Mötamed el-devle” lakabı ile meşhurdu. Çocukluğundan askeri eğitim alan prens, çok cesur ve korkmaz bir savaşçı olarak büyümüştü. Babası Abbas Mîrzâ ile çok sayıda askeri yürüyüşlere katılmıştı. Rus generali Paskeviç, akli ve siyasi davranışlarına göre babasına çok benzeyen Farhat Mîrzâ'yı “yarım Abbas” olarak hitap ediyordu. (Pakrevan, 2007:77)

Türkmençay Antlaşması'ndan sonra, 1829'da Rusiya'nın Tahran'daki büyükelçisi Aleksandr Griboyedov'un öldürülmesinin ardından Griboyedov'un cesedini Petersburg'a götürdüğü resmi delegasyonun başında genç bir prens Ferhat Mîrzâ vardı. İmparatorun sarayında üç aya kadar, görünüşte konak, aslında rehin olarak saklanılan Ferhat Mîrzâ, İran ile Rusya arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde önemli bir rol oynamış ve babasının ona sunduğu politik görevini yerine getirmeye çalışmıştır.

Ferhat Mîrzâ gezileri de dahil olmak üzere birçok eserler yazmıştır. 1254/1875'te Mekke ziyareti sırasında Tiflis'e de gitmiş ve Mîrzâ Feth Ali Ahundzade ile buluşmaya müvaffak olmuştu. Ferhat Mîrzâ, bu buluşma hakkındaki kendi teesüatlarını “Sefername” eserinde paylaşmıştı. Ayrıca bu görüşmeleri M. F. Ahundzade'nin Hacı Ferhat Mîrzâ'ya yazdığı mektubunda da yer aldı ve çalışmalarını ona gönderdiği için teşekkür etti. Ferhat Mîrzâ'nın Tiflis'teyken Hz. Muhammed'e yazdığı kaside'yi M. F. Ahundzade'ye okuduğu ve Ahundzade'nin bu kaside'den çok etkilendiği mektubunun mazmunundan açıkça anlaşılıyor. (Akhundov, 1988:263)

Farhat Mîrzâ'nın “Sefername” eseri 2017 yılında T. Hasanzadeh tarafından Azerbaycan Türkçe'sine çevrilmiştir ve Bakü'de basılmıştır. Bu kitap, Ferhat Mîrzâ'nın Bakü'de Hasan Bey Zerdabi ile görüşmesi de dahil olmak üzere Azerbaycanla ilgili güzel anıları hatırlatan ilginç bilgiler içeriyor. Ferhat Mîrzâ İngilizceyi iyi biliyordu ve William Pinnok'un “A Catchism of geography” (“Coğrafya Yaklaşımı”) adlı eserini Farsça'ya “Cami-Cem” adıyla çevirmişti. Bu çalışma daha sonra İranlıların dünya ülkelerinin coğrafyası ile tanışması için önemli bir kaynak olarak kabul edildi. Ayrıca “Münşaat”, “Zanbil” adlı Farsça bir edebiyat müntehabatı, “Kenz ül-hesab” (Şeyh Bahayî'nin “Hülaset ül-hesab” eserinin tafsırı) adlı eseri ve derlediği İngilizce-Farsça sözlüğü de vardı.

5. BAHMAN MÎRZÂ KAÇAR

Ünlü Kaçar prenslerinden Bahman Mîrzâ Müziüddövdle (1226-1301/1811-1884) valiehd Abbas Mîrzâ Naibusseltene'nin dördüncü oğlu, 1811'de Tebriz'de doğmuştu. Annesi, Kaçarlar'ın Develi kabilesinden olan Hırda hanım Mohammed Han kızıydı. Bahman Mirze Tebriz'de mükemmel bir saray eğitimi almıştı. 1831'de büyükbabası Feth Ali Şah Kaçar'ın fermanı ile Erdebil şehri valisi olarak atandı. Feth Ali Şah'ın ölümünden sonra, taht-tac mücadilesinde suçl bilinerek Erdebil Kalesi'nde, diğer kardeşleriyle birlikte tutuklandı. Büyük kardeşleri Muhammed Mîrzâ Tahran'da

şah ilan edildikten sonra annesinin arabuluculuğu ile habsden kurtardı. Bahman Mîrzâ 1934't evvelce Tahran, 1834-1841'de Burucerd'in hakimi oldu. Kardeşi Kahraman Mîrzâ'dan sonra 1840-1848'de Güney Azerbaycan valisi oldu. Muhammed Şah'ın ölümünden sonra iktidarın hakimiyet konusundaki tartışma, saray intrikaları Bahman Mîrzâ 'nın İran'ı terk etmesine neden oldu. O, 1848'de gemi ile Bakü'ye geldi ve oradan Tiflis'e gitti. Tiflis'teyken Mîrzâ Fethali Ahundzade ile de tanıştı. Oğlu Hanbaba Mîrzâ Tiflis'te Mîrzâ Fethali Ahundzade'nin kızı Seyrabie hanım ve ardından Nisa hanım ile aile hayatı kurdu.

Bahman Mîrzâ yaklaşık dört yıl Tiflis'te yaşıyor ve bu süre boyunca tekrar tekrar ana vatanına geri dönmeye çalışmıştırsa da, faidesiz olmuş, o yüzden Rusiya doğasını resmen kabul etmek macburiyetinde bulunmuştur.. Rus devletinin hamisi olduğu prens, imparator tarafından aylık maaş aldı ve kalıcı olarak yaşamak istediği şehri seçmesi söylendi. Bahman Mîrzâ, hayatının sonuna kadar yaşadığı Şuşa şehrine - Karabağ'a taşındı ve 1884'te Şuşa'da öldü ve Barda'daki İmamzade Türbesine gömüldü.

Bahman Mîrzâ 'nın dört eşinden çoklu sayıda çocuğu vardı - otuz bir oğlu ve otuz iki kızı. Oğullarının birçoğu çeşitli Rusiya şehirlerinde askeri eğitim aldı ve imparatorluk ordusunda görev yaptı ve Binbaşı, Albay ve General rütbesine layık görüldü. Bahman Mîrzâ'nın oğlu Rzakulu, 1862-1864'te Kuzey Kafkasya savaşlarına, 1877-1878'de Rus-Osmanlı savaşına katıldı ve 1883'te Genelkurmay olarak emekli oldu. Oğlu Amir Kazim Mîrzâ, Kafkasya Alahide Ordusu'nda görev yaptı ve Binbaşı ve üst düzey emir ve madalya kazandı. Torunu Tümgeneral Şafi Mîrzâ, St.Petersburg'da öldü, onun oğlu Feyzulla Mîrzâ, Genelgen rütbesine yükseldi, 1918-1920 yılın'da Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ordusunda görev yaptı ve 1920'de Bakü'de bolşevikler tarafından vuruldu. (Çingizoğlu, 2008: 72-75)

Bahman Mîrzâ iyi eğitilmiş bir insandı, hem İran'da hem de Karabağ'da yaşarken değerli eserler yazdı ve kıymetli el yazmaları ve kitaplarla zengin bir kütüphanesi vardı. Tebriz'deyken kendisi tarafından "Bin Bir Gece" masallarını Arapça'dan Farsçaya çevirmesi talimatı verildi. Şuşa'da "Shükürname-i Şahenshahi" adlı tarihi eserini yazdı. Bahman Mîrzâ 'nın en önemli eseri "Tezkire-i Muhammedşahi" dir. Bu eseri 1839'da Erdebil'de hâkim iken yazdı. Eser, yazarın bu bölümlere "rişte" (alan, bölüm) adını verdiği üç bölümden oluşur.

İlk bölüm, yazarın kendisinden çok önce yaşayan şairlerle ilgilidir. Yaklaşık iki yüz şairden bahsediyor.

İkinci rişte "Hakan" mehlesi ile şiirler yazan dedesi Fethali Şah ve başka Kaçar şahzadeleri hakkındadır. Bu bölümde on bir Kaçar prensi hakkında bilgi verir: Muhammedali Mîrzâ Devlet, Muhammedkulu Mîrzâ Hüsrevi, Muhammedtaği Mîrzâ Şövket, Alishah Mîrzâ Zillisultan "Adil", Alinaği Mîrzâ Vala, Şeyhali Mîrzâ Şapur, İmamverdi Mîrzâ, Mahmud Mîrzâ , Melikqasim Mîrzâ, Zehirüddeve İbrahim Han Toğrul, Allahyar Han Hajib. Bu prenslerin yaşamına ek olarak, yazar sanatsal yaratıcılığından örnekler verir.

Bu çalışmanın en önemli ve değerli kısmı üçüncü bölümdür. "Dar beyani-ehval o eşari- moaserin" başlıklı bu bölüm çağdaş şairler hakkında bilgi vermektedir. Bahman Mîrzâ, Fethali Han Saba Kashani ve Mötamedüddeve Nişat İsfahani gibi Kaçar sarayının tanınmış şairleri de dahil olmak üzere elli yedi şairden bahsediyor. Eşref Azerbaycani, Hüseynkulu Han Efendi, Mîrzâ Muhammedhasan Tebrizi, Mîrzâ Muhammed Razi "Banda", Mîrzâ Hasan Aştıyani, Mîrzâ Muhammedtaği "Hasret", Tabriz, Erdebil, Zanjan ve diğer Güney Azerbaycan şehirlerinden Mîrzâ Nasrulla" Nusrat "ın Şiirleri. Yazar ayrıca bu şairlerin Türkçe ve Farsça şiirlerinin yanı sıra Türk şiirlerinin örneklerinden de bahsetmiştir.

Kaçar sarayının baş haremi olan Karabağlı İbrahimhalil hanın kızı Ağabeyim Ağan'ın kardeşi Abulfeth Han Cavanşiri de anır ve "Tuti" mehlesiyle şiirler yazdığını ve Abbas Mîrzâ'nın sarayında bir üne sahip olduğunu belirtiyor. (Kaçar, Bahman Mîrzâ, 1394/2015:83) Abulfeth Han Cavanşirin adını Doktor Cavad Hayet de "Azerbaycan edebiyatına bir bakış" kitabında XIX yüzyılın Azeri Türçesinde şiir yazan ünlü şairleri sırasında anmıştır. (Heyet, 1993:117)

Prens Bahman Mîrzâ'nın bu çalışması, İmparatorluk döneminin edebi ortamının incelenmesinde büyük önem taşımaktadır.

6. KAÇAR SOYUNA MENSUP DİĞER ŞAHZADELER

Rizakulu Han Hidayat, Farsça şairler hakkında en son mükemmel tezkire olarak kabul edilen "Mecma ul-füseha"da 115 hükümdar ve prens şair hakkında bilgi veriyor ki, bunların 32'si Kaçar hanedanına mansuptur.

Kaçar hanedanının sayısız şairleri ve yazarları bu dönemin edebi çevresinin ana temsilcileridir. Kaçar prenslerinin edebi mirası, şiirle yanı sıra, devrin tarihini ve sosyo-politik alanını aydınlatan nesir öykülerine yansır. Bu prenslerin kendileri tarafından yazılan eserler, hanedanın tarihi geçmişi, tanınmış devlet adamlarının politik faaliyetlerini ve İran ve Kafkasya tarihi ile ilgili birçok politik olayı incelemede önemlidir.

Bu eserler arasında Mahmud Mîrzâ'nın "Tarihe-Sahipkrani", "Merati-Muhammedi" ve "Sefinat el-Mahmud", Cahangir Mîrzâ'nın "Tarihi-Nou", Bahman Mîrzâ'nın "Tezkireyi-Muhammedşahi", Ferhat Mîrzâ Mötamed el-devle'nin "Cami-cem", "Münşeaat", "Sefername", Rizakuli Mîrzâ Naib el-eyala'nın "Sefername", Celaleddin Mîrzâ'nın "Nameyi-Hüsrevan", Ahmet Mîrzâ Ezödü el-devle'nin "Tarihi-Ezödi", Alikuli Mîrzâ'nın "İksir et-tevarih", Nadir Mîrzâ'nın "Tarih ve Coğrafya-yi Dar-üs-Saltaneyi-Tebriz", İmamkulu Mîrzâ'nın "Nesebnameyi-ili-Kaçar" gibi tarihi konuda olan eserlerdir.

Feth Ali Şah'ın oğlu Muhammedkuli Mîrzâ'nın torunları Bediiüzzaman Mîrzâ'nın oğulları Nadir Mîrzâ ve İmamkuli Mîrzâ her ikisi, çok zeki ve yetenekli kalem sahibi olmuş, Nadir Mîrzâ Tabriz şehirinin tarihi ve coğrafyasından bahs eden "Tarih ve Coğrafya-yi Dar-üs-Saltaneyi-Tebriz", İmamkulu Mîrzâ Kaçar ilinin tarihçesine ait olan "Nesebnameyi-ili-Kaçar" eserlerini yazmışlar. 1884 yılında İmamkuli Mîrzâ tarafından yazılıp bitirilmiş bu çalışmada, Kaçar'ların nesil tarihi araştırılmış ve bu ailenin temsilcileri hakkında değerli bilgiler verilmiştir. Aynı zamanda, Aka Muhammed Han'ın iktidara gelmesi, harp yürüyüşleri, Karabağ'da öldürülmesi, İran-Rusya savaşlarında Abbas Mîrzâ Kaçar'ın gösterdiği şücaet ve ezmkarlık, Rusya'nın Tahran'daki büyükelçisi A. Griboyedov'un gelişi ve öldürülmesi ve bu olayla ilgili özür dilemek amacıyla Tahran'dan Rusya'ya devlet temsilçilerinin gönderilmesi, Kaçarlar döneminde yapılan önemli siyasi ve ekonomik reformlar yansımıştır.

Kendi ecdadlarının köklerinin tarihini araştıran İmamkulu Mîrzâ Kaçar, Kuzey Azerbaycanda Gence'yi Kaçarların ilk mekanı olarak görüyor. "Safevilerin zamanında dedeleri Feth Ali Han'ın babası Şahkulu Han'ın, Gence'den Eskerana geldiğini" yazıyor. (İmamkulu Mîrzâ, 1268/1889:8)

İmamkulu Mîrzâ Kaçar'ın "Nesebnameyi-ili-Kaçar" kitabında halkımızın tarihi hakkında değerli bilgiler de var. Kuzey Azerbaycan'ın Rusya'ya ekleme sürecini analiz ediyor ve Karabağ Hanı İbrahimhalil Han'ın Rus askerleri tarafından öldürülmesinin diğer hanları korkuttuğunu ve hanların çaresiz halde mülklerini terk ettiklerini ve Naibussaltana'ya sığındıklarını yazıyor. (İmamkulu Mîrzâ, 1268/1889:301)

7. FARS EDEBİYATINDA TARİHİ ROMANIN KURUCUSU

Muhammed Bakir Mîrzâ Hüsrevi Kirmanşahi (1266-1337/1850-1919), Muhammed Rahim Mîrzâ'nın oğlu ve Muhammed Ali Mîrzâ Devletsah'ın oğlu, Feth Ali Şah'ın torunudur. Muhammed

Bakir Mirzâ, Kirmanşah'ta doğdu, çok zeki ve akıllı bir adamdı, Kirmanşah ve Fars eyaletlerinde kıdemli pozisyonlarda çalıştı ve Kirmanşah'ta "Dar ul-inşa" adlı saray defterhanesinin müdürü idi. Hayatının son yıllarını Tahran'da geçirdi ve orada öldü. Muhammed Bakir Mirzâ yetenkl bir şairdi ve "Hüsrevi" tehellüsü ile şiir yazardı ve "Divani-şiiri-Muhammed Bakir Mirzâ Hüsrevi" adında bir şiir koleksiyonu basılmıştı. Onun başlıca edebi etkinliği nesir alanındaydı.

Kaçar Hanedanlığı'nın bilim ve kalem sahibi olan bu temsilcisi, hem de İran'daki ilk romancı ve 1288/1909 yılında yazdığı "Şems ve Tuğra" romanıyla Fars edebiyatında tarihi roman türünün kurucusudur. "Şems ve Tuğra" adlı bu romanın ilk bölümünü yazdıktan sonra, Muhammedbağır Mirzâ, 1289/1910'da "Mari ve Nisi" ve "Togrul ve Huma" adlı ikinci ve üçüncü bölümlerini de yazdı ve üç ciltli bir mükemmel eser ortaya çıkardı. Bu roman, Hülaki Hanın gelini ve Fars Atabek Sad ibn Ebubekr'in ve Sülguriler hanedanının hükümdarı Abeş Hatun'un hakkında olup, 13. yüzyılda İran'ın Moğollar tarafından istilasını anlatıyor. Bu eser Fars bedii-tarihi nesrinin ilk örneği olarak kabul edilir ve yüksek edebi değer taşımaktadır. İran'ın tanınmış yazarlarından Muhammed Ali Cemalzade, bu roman hakkında böyle yazıyordu: " "Şems ve Tuğra", hiç kuşkusuz, başka yabancı dillere çevrilmeye layık olan Farsça nesirin tek örneğidir. (Hüsrevi-Kirmanşahi, 1380/2001:14)

Muhammed Bakir Mirzâ'nın bu romandan başka, Hüseyinkulu Han Cahansuz Şah Kaçar'la ilgili tarihi eseri, "Risalet-ül-taşrih-el-ilel" adlı, aruz ve kafiye hakkında kitabı, İslamiyet öncesi ve sonrası Arap şairlerinin şerhi-halinden bahs eden "Dibayi-Hüsrevi" adlı bir eseri de mevcuttur.

SONUÇ

Uzun bir evrim geçirmiş olan Fars poeziyası, 19. yüzyılda gelişiminin en tartışmalı dönemlerinden birini geriye bıraktı. Bu makale, bu dönemin edebiyatının tanıtımında doğrudan rol oynayan Kaçar hükümdarı Feth Ali Şah Kaçar'a ve Kaçarlar hanedanına ait olan şair prenslerin şiirsel mirasının araştırılması ile ilgilidir.

Kaçar hanedanlığının resmen 130 yıl ve genellikle 147 yıl boyunca siyasi iktidarda bulunduğu dönemde Fars edebiyatı, gelişiminin bir dönüş noktası olan "edebi geriye dönüş" ("Bazgeşt") adlı yeni bir yöne eğilmiştir. Feth Ali Şah'ın hükümdarlığı sırasında edebi merkez rolü İsfahan'dan başkent Tahran'a devredildi ve sarayda düzenlenen "Encümeni-Hakan" edebi meclisi, o dönemin tüm tanınmış yazarlarını ve şairlerini bir araya getirdi. Şiirin resmi olarak sarayda gelişmesi, bu dönemin şiirinin ana özelliklerinden biriydi. Saray, Feth Ali Şah döneminde, eski Samani ve daha sonra Kaznevi ve Selçuk sultanlarının zamanında olduğu gibi edebi bir merkez haline getirildi.

Feth Ali Şah'ın 37 yıllık saltanat devri, "edebi geriye dönüş" denilen şiirin gelişim aşamasının en önemli devri olmuştur. Onun iktidara gelmesiyle, Fars edebiyatta Safeviler zamanından beri yaşanan uzun bir durgunluk dönemi sona erdi ve şiirin gelişiminde yeni bir aşama başladı. Onun şiirleri edebi çevreye güçlü bir destek verdi. Eski şiir geleneklerinin yeniden canlanması ve Ünsüri, Ferruhi, Hakani, Nizami, Hafız ve Sedi gibi üstad şairlerin sanat geleneklerine geri dönülmesi, bu dönemin şiirinin temel özellikleriydi.

Şairlik geleneği, Feth Ali Şah'dan sonra oğulları, kızları ve torunları tarafından devam ettirildi. Kaçar Hanedanlığı, 19. yüzyılda Fars edebiyatının, özellikle poeziyanın zenginleştirilmesinde, yetenekli prenslerin yazdığı sayısız şiir ve nesir eserleri ile önemli bir rol oynamıştır.

Araştırmamızın sonucu olarak görüşlerimizi aşağıdakilerle özetleyebiliriz:

1. Kaçar hanedanının ikinci padişahı olan Feth Ali Şah'ın iktidara gelişi ile 19. yüzyılda edebiyatın gelişiminde önemli olaylar baş verdi. O, siyasi yönetimi ile birlikte, edebi bir etkinlik yaptı, hem kendisi şiirler yazdı ve hem sarayında şiirin gelişmesine destek ve kaygı gösterdi

2. Feth Ali Şah'ın ardından iktidara gelen Nasireddin Şah ve diğer Kaçar yöneticileri gelenekleri sürdürerek şair ve yazarlarla ilgilenmişler. Nasireddin Şah kendisi yetenekli bir şair ve şiir divanı sahibi olmuştur.
3. Kaçar hanedanının, CelaledinMîrzâ, Ferhad Mîrzâ gibi Avrupa kültürünü destekleyen temsilcileri olmuş ve İran için müreffeh bir gelecek hayalleri kurmuşlar.
4. Kaçar prensleri, nesir bölümünde de edebi faaliyetlerde bulunarak Kaçar ilinin tarihi, coğrafyası, dönemin sosyo-politik olayları ve İran ve Kafkasya tarihi ile ilgili önemli bilgileri yansıtan değerli eserler yaratmışlar.
5. Kaçar prenslerinden olan Muhammed Bakir Mîrzâ Hüsrevi Kirmanşahi, nazm ile birlikte, nesir eserleri yazdı ve "Şems ve Tuğra" adlı eseri ile Fars edebiyatında tarihi romanın kurucusu oldu.
6. Bu çağın kültürel ve edebi gelişimi saray çevresinin ötesinde hayal edilemese de, 19. yüzyılda Fars şiirinin gelişimi süreci ile karakterize edilir. Kaçar prensleri, eserleri ile yeni bir stil ve okul yaratmak değil, Safevîler döneminden beri Farsça konuşan edebi çevrede hüküm süren tenezzül sürecini durdurmak ve klasik şiir geleneklerini canlandırmak amacı taşımışlar.

KAYNAKÇA

Afşar, İreç. (1369/1990), Çehel sal tarihi-İran der devreye-padşahi-ye Nâsireddin Şah Kaçar, Cilt 3, İntişârât-ı Esâtir, Tahran.

Ahundov, Mîrzâ Fetali. (1963), Fars dilində yazılmış məktubların mətni, Tərtibçi və Azərb. dilinə çev. H. Məmmədşadə, Azərb. SSR EA Nəşriyyatı, Bakı.

Ahundov, Mîrzâ Fetali. (1988), Əsərləri, Cilt 3, Azərb. SSR EA Nəşriyyatı, Bakı.

Babayi, Perviz. (1389/2010), Tarihi-İran, İntişârât-ı Nigah, Tahran.

Cengizoğlu, Enver. (2008), Kaçar ve Kaçar köyleri, Şuşa Neşriyyatı, Bakı.

Curzon, George Nathaniel. (1892), Persia and the Persian Questions, London: Longmans, Gren & Co. [https:// bahai-library.com](https://bahai-library.com). 7/31/2019.

Emanet, Abbas. (1378/1999), Puri-Hakan ve endişeyi bazyabiye-tarihi-milliyeye-İran: Celaledin Mîrzâ ve "Nameyi-Hüsrevan", Tahran, İranname, Sali 17, şomareyi-zimistan, s. 5-54

Fürûğî, Bistami. (1376/1997), Dîvân-i eşâr, Düzenleyeni: Hamid Riza Kılıçhani, İntişârât-ı Ruzene, Tahran.

Heyet, Cevad. (1993), Azərbaycan edebiyatına bir baxış, Yazıçı Neşriyyatı, Bakı.

Hidayet, Rizakulu Han. (1370/1991), Mecma el-füseha, Cilt 1, İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran.

Hüsrevi-Kirmanşahi, Muhammed Bakir Mîrzâ. (2016), Şems ve Tuğra, İntişârât-ı Samir, Tahran.

Kaçar, Bahman Mîrzâ. (2015), Tazkire-i Muhammadşahi, Tahsih-e Hüseyin Muhammed Siddiqi ve Fatima Bahrami Saleh, İntişârât-ı Takderah, Tahran.

Kaçar, İmamkulu Mîrzâ. (1268/1889), Nesebnameyi-ili-Kaçar, İran Meclis Kütüphanesine mahsus elyazma nüshası, saklanma numarası F-914, Tahran.

Kaçar, Nâsireddin Şah. (1371/1992), Hikayet-i Pir ve Cevan, Düzen. Kuroş Mensuri, İntişârât-ı Müessesesi-i Mütaliat-i Tarih-i Müasir-i İran Müasir, Tahran.

Kaçar, Nâsireddin Şah. (1378/1999), Dîvân-i eşâr, Düzenleyeni: Hasan Gülmammedi, Bilim Yayın Evi, Tahran.

Musalı, Namiq. (2018), “Kaçarlar döneminde Türk kimliği ve Türkçenin konumu meseleleri üzerine”, Amasiya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık, 2018. C 2, S 4, s. 131-171, Amasiya.

Pakrevan, Emine. (2007), Abbas Mirzâ ve Azerbaycan, Farsçadan çev. Guntay Cavanşir, Kanun Yayın Evi, Bakü.

Sipih, Muhammed Tâki Han. (1377/1999), Nâsîh et-tevarih, İntişârât-ı Esâtir, Tahran.

Şîrâzî, Hâfız Şemseddin Muhammed. (1388/2009), Dîvân-i eşâr, Düzenleyeni: Selim Niysari, İntişârât-ı Sühen, Tahran.

Şirazi, Hâveri Mirzâ Fezlullah. (1381/2002), Tarihi-Zülgerneyn, İntişârât-ı Meclis-i Şura-i İslami, Tahran.

Tecrübekar, Banu Nusret. (1995), İran Edebiyatında Şiir- Kajar dönemi, Türkçeye tercüme: Mehmet Kanar, İnsan yayınları, İstanbul.